

МІФОЛОГІЧНІ УЯВЛЕННЯ ЖІНОК ПРО МАТЕРИНСТВО: ВІД ПЕРСОНАЛЬНОГО ДОСВІДУ ДО НАРАТИВУ

Оксана Лабашук
проф., д. філол. н.,
кафедра теорії та методики української та світової літератури
Тернопільського національного педагогічного університету імені
Володимира Гнатюка (УКРАЇНА)

ABSTRACT

The shift of folklorists' attention from poetic and aesthetic to socio-pragmatic functions of folklore allows to distinguish new objects of study. One of these objects is the natal narrative, i. e. story of woman's experiences of pregnancy and childbirth. Using created by oral tradition ways to talk about the birth of a child, mothers today can express their deep feelings and attitude in relation to their personal body and emotional experience. These stories have the form of memorat, i. e. first-person story. In the process of narrative construction narratives are transformed as the non-fairy-tale prose. Today, the most productive and culturally important form of folklore, broadcasted via the social channels, is memorat, which contains peculiarities of both the plot and the mythological text. The images of mother, infant, and birth-giving are passed through a series of symbols partially related to the traditional folk symbols, and influenced by mythological and Christian ideologies of contemporary society. Pregnancy is described as the «beginning», «Golden Age»; the surroundings of the pregnant woman must be beautiful, harmonious and joyful. Narrative is the form by means of which mythological representations are translated repeatedly reduplicating on the basis of the personal experience.

Key words: pregnancy, motherhood, mythological narrative, mythological representations, oral tradition, personal body experience.

Використовуючи вироблені усною традицією способи говорити про народження дитини, сучасні матері можуть висловити свої глибокі внутрішні переживання і світовідчуття стосовно власного досвіду тіла і досвіду пережитих емоцій. Про настання вагітності матері розповідають не стільки у фізіологічних термінах чи відчуттях, як у символічному ключі: які знаки чи віщування у той час вони отримали. Наратив є формою, за допомогою якої транслуються міфологічні уявлення, багаторазово редуплікуючись на основі персонального досвіду.

Ключові слова: вагітність, материнство, міфологічний наратив, міфологічні уявлення, усна традиція, персональний тілесний досвід.

Wykorzystując wypracowane w tradycji ustnej sposoby mówienia o narodzinach dziecka, współczesne matki mogą wyrazić swoje głębokie wewnętrzne doświadczenia i postawy wobec własnego doświadczenia ciała i emocji. O początku ciąży matki mówią nie tyle w kategoriach fizjologicznych, ile w kluczu symbolicznym: jakie znaki lub wróżby otrzymywały w tym czasie. Narracja jest formą, poprzez którą transmitowane są wyobrażenia mitologiczne, wielokrotnie replikujące się na podstawie osobistych doświadczeń.

Słowa kluczowe: ciąża, macierzyństwo, narracja mitologiczna, wyobrażenia mitologiczne, tradycja ustna, osobiste doświadczenie cielesne.

Суспільна роль будь-якої наукової дисципліни визначається її здатністю відповідати актуальним запитам сучасності. Фольклористика — наука, що покликана інтерпретувати найрізноманітніші прояви духовної культури людини, передусім виявлені у вербальній формі. Саме тому закономірним видається звернення до оповідей, які верифікують персональний людський досвід, передусім висловлений у меморатній конвенції.

Сьогодні українська фольклористика лише починає звертатися до вивчення сучасного фольклору [2; 7; 8; 9; 13; 14].

Коли дослідники стикаються з різноманітними явищами сучасного фольклору, вони виявляють, як слушно зауважив Роман Кирчів, «реальну інерцію його небачення» [6, с. 9]. Говорячи про сучасний фольклор, варто звернути увагу передусім на прозові тексти оповідного характеру, розказані в меморатній конвенції. Жанрова специфіка прози надає цьому виду фольклору найбільшій гнучкості, динамічності, можливості швидко реагувати на миттєві потреби сьогодення, а отже слугувати тією формою, за допомогою якої наш сучасник може висловити власні переживання і світовідчуття.

Об'єктом нашого дослідження є усні розповіді жінок про їх досвід очікування та народження дитини, зафіксовані у формі наративного інтерв'ю. Одиницею аналізу виступатиме текст запису наративного інтерв'ю. Таку розповідь ми називатимемо натальним наративом (від лат. natalis — народжений, пов'язаний з народженням).

У цій статті ми плануємо розглянути, у яких вербальних формах сучасні жінки висловлюють свій особистий досвід очікування дитини. Особливу увагу звернемо на семантику цих оповідей.

Першим виразно омовленим епізодом у натальному наративі є отримання жінкою віщування про те, що вона вагітна або невдовзі завагітніє. Часто таке віщування відбувається через символічний сон або жінці про це хтось повідомляє.

За найпоширенішим серед наших сучасниць уявленням, передвісником або ранньою ознакою вагітності є сон, у якому жінці сниться жива риба: ...І сниться мені сон, що така річка гарна, чиста і в тій річці риби плавають, я так раз — руки протягнула і зловила велику рибину. Вранці просипаюся та й кажу до свого чоловіка, кажу: «Юра, ти знаєш, я вночі зловила рибину, таку велику, така, ну, така вже рибина!» — А він каже: «Ясно, всьо понятно». А я собі без вніманія, як то «всьо понятно». Але дійсно, проходить деякий період, я обрачаюся до лікаря, лікар каже: «Ви знаєте, Ви вагітні» [Вишинська: 2012, ССП, 52 роки, двоє дітей].

Привертає увагу поширеність саме таких розповідей у середовищі сучасних жінок. Беручи до уваги християнську та міфологічну символіку риби [5], пригадаємо традиційні українські пояснення того, звідки беруться немовлята. «У воді спіймали», «вода принесла» — саме таку відповідь часто чули допитливі діти. Дослідники вважають воду в цьому контексті аналогом крові та сперми [3, с. 11; 11, с. 89]. Відповідно, найпоширенішим «водяним» мешканцем виявляється риба, яка й потрапляє в жіночі символічні сновидіння. Звернемо увагу, що жінкам сниться не просто риба, а те, що вони її ловлять, і найчастіше у чистій прозорій воді: Мені приснився сон, що стою з вудкою біля річки і зловила величезну рибу. Прошло деяке время, і я родила дочку [Боденчук: 2008, КНЛ, 56 років, троє дітей].

Формою, яку найчастіше набирають подібні оповіді, є меморат про сон, який збувся: Снилось, що я йду по полю, а поле дуже гарне, такого гарного зеленого яскравого кольору, і там якась чи ущелина, чи яма і там маленьке козеня. Я його підняла і ніби як би несучи додому. Розказала своєму чоловіку, він з мене посміявся, сказав, що я неадекватна. Мені сняться дивні сни, я не звернула уваги, а потім мені моя свекруха сказала, що в неї будуть скоро внуки. Я не зрозуміла, а вона сказала, що всі сни свідчать про те, що я вагітна [Петраш: 2011, ГМЄ, 23 роки, одна дитина].

Сни, у яких жінка щось збирає або купує, також віщують прибуток у родині: Мені снилося, що я збираю гриби. Як з'ясувалося, і мамі снився такий сон перед тим, як вона завагітніла. Для мене це був віщий сон [Кабанова: 2009, ДОО, 42 роки, одна дитина]. Жінкам в моїй родині снилося, що вони збирають у великий кошик врожай: грушки, гриби, вишні [Кабанова: 2009, ЛГВ, 49 років, одна дитина]. Я ще не знала, що я вагітна, але мені приснився сон, я була в великому магазині <...> я пішла в відділ колясок, і от я йду і вибираю червону коляску, і цей, з лялькою [Бойцун: 2010, БГС, 44 роки, двоє дітей].

Ознакою майбутньої вагітності може стати сон, у якому жінці сниться лялька: Снилась лялька. Не знаю, може, вона щось означає. Пам'ятаю ляльку. Той сон снився під ранок, дуже запам'ятався [Серган: 2008, РЛБ, 34 роки, двоє дітей].

Значна частина розповідей про сновидіння, які віщують настання вагітності, є поширеними сюжетними текстами, у яких до жінки приходять Богородиця, її померлий родич, її майбутня дитина.

І так сниться мені, що я так сплю... відкриваються двері, і заходить така маленька дівчинка. І вона була вбрана в такому платтячку, таякто колись такі ті якісь королі чи графині, чи якісь принцеси... з якимось не з нашого, видно, що то не з нашого століття. <...> Вона була вбрана в такому платтячку з такими рюшичками, такий чепчик мала, і вона так до мене йде... йде помаленько, а з вікна таке на неї місячне сяйво, тако місяць світив <показує руками> і так на неї так падає таке... таке світло, що я її бачу. Я так настрашилась, думаю: «Боже! Де взялася в мене вдома дитина якась?» Думаю, може, то якась... якісь... якась душа якоїсь дитини прийшла до мене? А то так і було, бо то та дитина хотіла народитися, і вона мені вже в сні таяк приснилась [Бончак: 2011, НВВ, 43 роки, двоє дітей].

Перед тим як я дізналася, що вагітна четвертою дитиною, мені приснився мій дід, він тримав за руку маленького хлопчика. Пам'ятаю, що я щось питала його, але він нічого мені не казав. І десь через два чи три тижні, вже точно не пам'ятаю, я дізналася, що вагітна [Пітула: 2009, ОНІ, 40 років, четверо дітей].

Як бачимо, значна частина текстів, що стосуються передчуття вагітності, мають форму розповідей про сон. Таку форму нарратив використовує, коли йдеться про сни перед пологами та сни-попередження перед нещасними випадками, або ж сни-Богоявлення, що віщують видужання. Загалом розповіді жінок транслюють таке правило: вагітна жінка бачить віщі сни і повинна вміти їх інтерпретувати.

Необхідність залучення до матеріалів нашого дослідження розповідей про сновидіння не викликає сумніву. Пошлемося тут на думку такого авторитетного польського вченого, як Єжі Бартмінський, який відстоює ідею єдності символічної мови сну і фольклору [15, s. 147].

Вивчення наративів-розповідей про сновидіння не належить до добре розроблених в українській фольклористиці тем, а тому зупинимось на цій проблемі детальніше. Наукове дослідження сновидінь пов'язано з появою психоаналітичного напрямку в гуманітарних дослідженнях, і передусім з іменем З. Фрейда, який у сновидіннях вбачав вияв підсвідомого. На зв'язок міфологічних образів, підсвідомого та сновидінь, що набуває особливої актуальності для сучасної людини, вказував Дж. Кемпбел: «За умов відсутності значимої для усіх міфології кожен із нас має свій власний, невизнаний, рудиментарний, але тим не менше підспудно діючий пантеон сновидінь. Найновіші втілення Едіпа і персонажі нескінченної любовної історії Красуні та Чудовиська стоять сьогодні на розі Сорок другої стріт і П'ятої авеню, очікуючи, коли зміниться сигнал світлофора» [4, с. 12].

На незаперечну цінність розповідей про сновидіння для фольклориста вказав ще П. Г. Богатирьов, який записував їх з уст архангельських селян у 1916 році. На думку вченого, такі оповіді є цікавим матеріалом для вивчення системи народних вірувань, адже «сьогоднішні індивідуальні видіння (у тому числі і сни) прямо залежать від уявлень колективу» [1, с. 105]. На важливість вивчення сновидінь та їх ролі у сучасній культурі звертали увагу ряд науковців [10; 12; 16]. Польська дослідниця Станіслава Небжеговська зазначає, що, окрім тлумачення сновидінь, у фольклорі існує інший різновид — розповіді про сни. Сни, які найчастіше зберігаються у людській пам'яті, пов'язані з винятково важливими моментами життя інформантів: смертю, хворобами, народинами. Пам'ять про саме ці сновидіння людина зберігає протягом багатьох років [16, с. 42].

Ю. М. Лотман звернув увагу на характер семіотичних трансформацій, які відбуваються в процесі перекодування візуальних образів у словесний текст. Така робота можлива лише за умови художньої діяльності, яка призводить до утворення складніших структур: «...перетворення того, що ми бачимо, у те, про що ми розповідаємо, неминуче підвищує ступінь організованості. Так створюється текст» [10, с. 39]. Однак створення розповіді про сновидіння передбачає не лише ускладнення семіотичної організації тексту, а й смислове перекодування. Для фольклориста важливим є також таке міркування дослідника: «Процес розповідання витісняє з нашої пам'яті реальні відбитки сновидінь, і людина переконується, що вона справді бачила те, про що розповіла. У подальшому в нашій пам'яті відкладається цей словесно переказаний текст» [10, с. 39].

Початок вагітності в жіночих розповідях можуть пророкувати не лише сни, а й сказані кимось слова: Звичайно, свекор і свекруха жартували, що, може, я вагітна, але це була дійсно шутка, бо ніхто це іще не думав насправді [Мостова: 2011, ЦІМ, 23 роки, одна дитина]. Почався токсикоз, мене забрали з підозрою на апендицит. Я ще нічого не знаю. В лікарні лікар каже: «Може, ти трошки вагітна?». То я казала, що це не може бути [Деніга: 2011, РОМ, 32 роки, двоє дітей].

Іноді розповіді про початок вагітності моделюються на зразок відомого сюжету чарівної казки, де вагітність настає від спожитої королевою риби. Звісно, казковий сюжет не відтворюється повністю у натальному наративі, однак для нас цікавим є той факт, що спожита жінкою риба пригадується через багато років та пов'язується з початком вагітності: Я, звичайно, не знала спочатку, що я вагітна. Ми з чоловіком напередодні до того як я знала, що я вагітна, ми з чоловіком купили рибу. Ми цю рибу з'їли і потім вночі я багато пила води. На на-

ступний день в мене почалася тошнота, рвота. Чоловік сміється: «О ти наїлася риби, напилася багато води, ніби ніколи ти цієї риби не бачила». Все сміялися, що я отруїлася рибою. <...> Один день, другий день отруїлася, третій день отруїлася, дивлюся, що ця отрута не проходить. Тому я вирішила перевірити, чи я вагітна чи ні. І-і-і спочатку перед тим, як піти в лікарню, я купила тест на вагітність, який показав, результат був позитивний. І ось так ми взнали, що я вагітна [Мостова: 2011, ЦІМ, 23 роки, одна дитина].

Окремі зразки у нашому матеріалі свідчать, що вагітність настає всупереч усьому, що відбувається з жінкою. У цьому випадку поведінка героїні натального нарративу зображується як антиповедінка, яка все одно повинна принести позитивний результат: П'ять діб ми шляємося по тих лісах. Збираємо шишки. Таргаю я ті мішки з шишками. Додому притащили щось два мішки кедрових шишок. Прийшли ми додому. Тільки вернулися — зразу пішли в кінотеатр. Я там дуже змерзла в тому кінотеатрі — так змерзла, на другий день захворіла. Це вже було в мене насморк, от така простуда. Вони мене давай лічити, ноги парити. А в мене якраз мали місячні бути. Нема-нема, нема-нема, нема-нема. І щось мене почало, знаєш, тошнити. <...> Одним словом, я робила все, чого не можна було робити [Лабашук: 2006, ДІС, 50 років, двоє дітей].

З одного боку, жінки підкреслюють небуденність, унікальність ситуації, пов'язаної з початком вагітності. З іншого — у нарративах транслюється поширене серед сучасних жінок уявлення про те, що «вагітність — це завжди несподівано.

Ні, це не вдома було. Це такий сплеск був, що чоловік казав, це щось особливе було. <...> дуже жили оцими переживаннями, що в горах... І повітря, дійсно, така у нас була не те, що романтика, а якась така єдність була в усьому, в думках. Дуже комфортно нам було. І він каже: «То щось має бути». І тут я починаю, в мене такий токсикоз, пів місяця чи скільки був, я не пригадую, ну якийсь там період пройшов чи тиждень, чи два, у мене починається токсикоз. А мама каже: «Слухай, вона, напевно, вагітна». Я кажу, жартома: «Ні, я ще не готова вагітніти». — Мама каже: «Та що готова — не готова. Наче ти вагітна, тому що дійсно токсикоз проявлявся». — А я так думаю: «Це би добре було, але це ще не моє». — Отак я пам'ятаю, що я так подумала. Що я ще не очікувала [Лабашук: 2006, ПАІ, 39 років, двоє дітей].

Наступне завдання, яке постає перед вагітною жінкою й омовлюється в натальному нарративі, — це вміння відчутти і правильно зрозуміти ті зміни, які відбуваються з її тілом: «Ну це проявилось... і я відчула моментально, на якомусь такому шостому чутті...» [Соляк: 2010, ШНЛ, 31 рік, одна дитина].

Однак такі зміни жінка може сприймати і як надзвичайно позитивні та бажані для себе: Ох! Я відчула зразу, бо моє тіло здавалося набубнявілою брунькою дерева навесні, що росте і розвивається. І мій настрій став мінливим: хотілося то плакати, то сміятися, хотілося уваги, ласки, жалю, розуміння... [Старко: 2011, СОГ, 37 років, двоє дітей].

Окремі розповіді свідчать про труднощі, з якими стикається жінка при «самодіагностуванні» вагітності, сприймаючи її прояви за хворобу: Звичайно, я не відразу зрозуміла, що вагітна, спочатку навіть думала <сміється>, що захворіла, що в мене проблеми з шлунком. Тому що в мене відразу почався токсикоз. Почалась тошнота, болів дуже шлунок. Я навіть пішла на телевізор, телевізор вияснив, побачив деякі порушення, але лікування я не починала, поки мені моя

лікар не порадила ще перевірити, чи я не вагітна часом. Ми здали аналізи, і виявилось, що дійсно я вагітна... [Солтис: 2011, РОВ, 26 років, одна дитина].

Загалом усі розглянуті випадки об'єднує уявлення про те, що, з одного боку, вагітність завжди настає несподівано для жінки, а з іншого боку, підкреслюється невідповідність настання вагітності. Початок вагітності для жінки пророкують вищі сили, попереджаючи про це у символічний спосіб. Така семантична модель дозволяє порівняти натальний нарратив з мотивом з Євангелія про Благовіщення Діві Марії, який, очевидно, мав вплив на формування жіночих розповідей. Зв'язок вагітності із семантикою Благовіщення, непорочного зачаття, яке визначено наперед вищими силами, ще раз підкреслює така прикмета: «Якщо на Благовіщення голубка прилетить і стукне у вікно, то жінка завагітніє» [Каліновська: 2009, МСЗ, 33 роки, двоє дітей].

Отже розповіді про настання вагітності жінки розповідають переважно у символічному ключі. Завданням жінки у цей період є проявити інтуїцію і розпізнати свій незвичний стан, правильно зрозумівши віщування, послане їй зазвичай у формі сновидіння, та «розшифрувавши» мову свого тіла.

ЛИТЕРАТУРА

1. Богатырев П. Г. Сны в пересказе крестьян и в народной сказке / П. Г. Богатырев // Функционально-структуральное изучение фольклора (Малоизвестные и неопубликованные работы) / П. Г. Богатырев ; сост., вступ. ст. и комм. С. П. Сорокиной. — М. : ИМЛИ РАН, 2006. — С. 97–107.
2. Гинда О. Современное поэтическое творчество украинской диаспоры в Италии : свой традиционный мир в чужом пространстве / Олена Гинда // Традиционная культура. — 2012. — № 2(46). — С. 30–41.
3. Ігнатенко І. Народні ембріологічні уявлення українців / Ірина Ігнатенко // Народна культура українців: життєвий цикл людини : історико-етнографічне дослідження: у 5 т. [наук. ред. М. Гримич]. — К. : Дуліби, 2008. — Т. 1 : Діти, дитинство. Дитяча субкультура. 2008. — С. 5–12.
4. Кемпбел Дж. Тысячеликий герой / Джозеф Кемпбел ; пер. А. П. Хомик ; отв. ред. С. Н. Иващенко. — К. : Рефл-бук, 1997. — 379 с.
5. Кереньи К. Прологомены / К. Кереньи // Юнг К. Г. Душа и миф: шесть архетипов / К. Г. Юнг ; пер. с англ. — К. : Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. — С. 11–37.
6. Кирчів Р. Двадцять століття в українському фольклорі / Р. Кирчів. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2010. — 536 с.
7. Красиков М. М. Обрядово-зрелищные формы смеховой культуры современного украинского студенчества (К постановке проблемы) [Електронний ресурс] / М. М. Красиков. — Режим доступу: <http://www.ruthenia.ru/folklore/publications.htm>.
8. Кузьменко О. Фольклорні особливості народних оповідань про голодомор (на матеріалі власних записів з Вінниччини) // Відлуння геноциду 1932–1933. Етнокультурні наслідки голодомору в Україні / за ред. Р. Кирчіва, О. Романіва. — Львів, 2005. — С. 90–95.
9. Лисюк Н. А. Постфольклор в Україні / Наталія Лисюк. — К. : Агентство «Україна», 2012. — 348 с.
10. Лотман Ю. М. Семиосфера / Юрий Михайлович Лотман. — СПб : Искусство, 2001. — 704 с.

11. Мазалова Н. Е. Состав человеческий: Человек в традиционных соматических представлениях русских / Н. Е. Мазалова. — СПб : Петербургское востоковедение, 2001. — 192 с.
12. Панченко А. А. Сновидение и фольклор: Сон в народной религиозной традиции / А. А. Панченко // Русский фольклор. — СПб, 2001. — Т. XXXI. — С. 112–122.
13. Халюк Л. Фольклорні особливості усних оповідань про переселення 1947 року / Л. Халюк // Народна творчість та етнологія. — 2011. — № 1. — С. 94–99.
14. Харчишин О. Український пісенний фольклор в етнокulturі Львова: трансформаційні процеси, міжкультурні пограниччя / Ольга Харчишин. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2011. — 368 с.
15. Bartmiński J. Materiały do sennika ludowego / Jerzy Bartmiński, Grażyna Bączkowska // Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury / pod red. J. Bartmińskiego. — Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1988.— № 1. — S. 147–171.
16. Niebrzegowska S. Potoczne konotacje słowa a znaczenia symboliczne w senniku ludowym / Stanisława Niebrzegowska // Etnolingwistyka; pod red. Jerzego Bartmińskiego, Lublin : UMCS, 1990, t. 3, s. 37–48.